

Recensies

A. C. F. Koch, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, I, Eind van de 7e eeuw tot 1222* ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1970, xxi + 633 blz.).

Het verschijnen van het eerste deel van het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland* dient met grote vreugde begroet te worden. De editie omvat niet minder dan 423 kritisch uitgegeven documenten verspreid tussen het eind der zevende eeuw en 1222. Voor het eerst ligt hier het diplomatisch materiaal integraal voorhanden, dat de stevige basis vormt voor een gefundeerde geschiedenis van deze vorstendommen tot de dertiende eeuw. Voor veel van de documenten heeft A. C. F. Koch, de ervaren diplomaat en Deventer bibliothecaris, leerling van prof. F. L. Ganshof en de Gentse mediëvistenschool, een grondige diplomatische inleiding geschreven, waarin hij ongedateerde stukken zo nauwkeurig mogelijk tussen termini poogt te vatten (bijvoorbeeld no 87), waarin hij met een overvloed van argumenten (bijvoorbeeld de 12 bladzijden ter inleiding van no 88) de lezer waarschuwt voor een onecht document, maar ook even kordaat de authenticiteit verdedigt van oorkonden die door vroegere, vaak vermetele falsum-jagers zoals Otto Oppermann, voorbarig als vals waren gebrandmerkt. De historici der Lage Landen weten nu precies waaraan zich te houden.

In dit verband wil ik mijn diepste bewondering uitdrukken voor de wetenschappelijke prestatie van Koch. En dan denk ik daarbij niet in de eerste plaats aan de gigantische taak van de heuristiek en van het oplossen van problemen van tekstfiliatie, al weet ik uit eigen ervaring hoe eindeloos veel uren noodzakelijk zijn voor informatie die vaak achteraf gereduceerd worden tot enkele schijnbaar eenvoudige regeltjes. Hetgeen ik echter het meest waardeer in Kochs uitgave-techniek is het nuchter realisme - een zeldzame kwaliteit in diplomatische studies - waarmee hij de tekstproblemen benadert. Het bekende stuk van 26 juli 1083 voor Egmond (no 88) wordt slechts na voorzichtig afwegen van alle argumenten pro en contra, uiteindelijk als een falsum bestempeld, doch niet zonder duidelijk het tijdstip en de motieven van de vervalsing te hebben bepaald (177-178), en niet zonder met veel speurzin aannemelijk te hebben gemaakt dat het stuk tussen 1125-1150 niet uit het niets werd gecreëerd, doch teruggaat op een authentieke *actio juridica*, vermoedelijk zelfs op een oorkonde uit 1083. Met een apothekers-weegschaaltje, poogt Koch af te wegen wat aan de Vorlage en wat aan de falsaris dient toegeschreven, en men proeft de ontgoocheling wanneer hij ootmoedig toegeeft dat het niet mogelijk blijkt 'in de datering de van de falsaris afkomstige gedeelten *alle* op te sporen' (179, r. 44-45). Revelerend voor de genuanceerde aanpak van de uitgever acht ik de commentaar bij no. 94: 'Dat deze oorkonde in de huidige staat onecht is, lijdt geen twijfel. De meningen lopen uiteen over de graad van onechtheid' (cf. ook xiv).

Het voornaamste principiële bezwaar - en daar treft Koch persoonlijk niet helemaal schuld - is de opzet zelf van de uitgave. Van algemeen historisch standpunt uit is het verzamelen van oorkonden met betrekking tot één territorium (Holland-Zeeland), van wie

deze documenten ook mogen uitgaan, uiteraard een uiterst zinvol bedrijf. Doch van uit diplomatisch standpunt - en dat in de lijn van Léopold Delisle, Von Sickel, T. Bishop, en onder meer ook de door H. Pirenne opgezette reeks 'Akten der Belgische vorsten' in de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis in België - is het natuurlijk zinvoller oorkonden van één zelfde vorst (of voor één zelfde destinataris; zo komt men de gelijkenis op het spoor van bijvoorbeeld no 215 en 216) systematisch te verzamelen, omdat alleen dan kans bestaat formele gelijkenissen op het spoor te komen. Deze confrontaties helpen niet enkel onze kennis vooruit van de evolutie der diplomatische en paleografische vormen, maar zijn tevens de stevige en enige basis voor een efficiënte oplossing der authenticiteits-problemen. Ik wil wel erkennen dat de globale kennis van de politieke en sociaal-economische ontwikkeling van de bestudeerde ruimte en periode eveneens een belangrijke hulp zijn voor dit onderzoek. Mijn bezwaar werd hier in de praktijk wel opgevangen door het parallelonderzoek over de Hollandse kanselarij door Kochs medewerker, J. G. Kruisheer. Toch blijf ik me afvragen of het fragmentair uitgeven van documenten, die opgenomen worden enkel en alleen omdat een graaf van Holland onder de getuigen voorkomt, wel erg zinvol is, omdat het toch gaat om situaties buiten het vorstendom, en omdat precies het fragmentaire der uitgave niet toelaat de eventuele rol van de vorst buiten Holland behoorlijk te beoordelen.

Men zou kunnen vitten over bepaalde gekozen opties inzake uitgave-techniek, zoals het niet oplossen van afgekorte persoonsnamen (bijvoorbeeld 502, r. 33; 522, r. 2; 546 r. 30 en 31; 600, r. 28, etc); vermits de bedoeling van een historisch (niet diplomatisch-filologische) uitgave er in bestaat de tekst zo rechtstreeks leesbaar en bruikbaar mogelijk te maken, zie ik niet in waarom de initialen niet zouden opgelost mogen worden; via haakjes kan toch duidelijk gemaakt worden dat het niet om de herstelling van een vlek of rasuur gaat en laat men ook blijken dat de tijdgenoot een bewuste verkorting heeft willen creëren. Vermits het om goed bekende personages gaat, is er weinig kans op foutieve interpretatie.

Een zekere inconsequentie stel ik vast bij de dateringen in de regesten bovenaan de oorkonden. In no 228 (385) wordt de datum van het document namelijk '1196', aangevuld tot het kerstjaar '1195 [december 25]-1196 [december 24]' op grond van het gebruik op dat ogenblik van de kerststijl in de Vlaamse kanselarij, doch bij no 230 (387), een oorkonde van graaf Diederik VII van Holland, gebeurt dat niet. Zowel in het eerste geval (blijkens mijn eigen onderzoek) als in het tweede geval (blijkens het onderzoek van J. G. Kruisheer, *De oorkonden en de kanselarij van de graven van Holland tot 1299* ('s Gravenhage-Haarlem, 1971) I, 127; II, 248, no 22; dit is verschenen na Kochs uitgave, maar de gegevens waren toch ten dele al bekend), kende men op dat ogenblik, 1196-1198 in beide gevallen kerststijl (met grote waarschijnlijkheid). Koch had toch zowel bij no 288 als no 230 een conjecturale oplossing (tussen haakjes) kunnen geven. Kruisheer dateert document no 230 overigens tussen meer beperkte termini, namelijk 24 december 1197 en 24 september 1198, dit laatste blijkbaar op grond van het voorkomen van een indicie-cijfer van het Bedaanse systeem. Hiermee had de uitgever in elk geval rekening moeten houden.

Koch heeft wel nummers in zijn uitgave gereserveerd voor deperdita, waarbij we uit een getuigenis van een andere tekst *expressis verbis* vernemen dat een geschreven oorkonde bestaan heeft; *niet* opgenomen werden ('na rijp beraad') de gevallen waarbij enkel sprake is van een actio juridica, doch waarbij het niet absoluut zeker is dat deze op een effectieve oorkonding is uitgelopen (xiv). Dit is een uitermate valabel onderscheid, doch enkel als men bij de uitgave de bekommernissen van de diplomatiek vooropstelt. En dat is nu precies in deze reeks 'Oorkondenboeken' op geografische basis niet het geval. Van-

uit deze optiek, namelijk maximaal informatie verschaffen over een afgebakend territorium, lijkt me het onderscheid tussen deperdita met of zonder garantie van een instrumentum (naast en na de actio juridica) een al te formalistisch criterium.

In de discussie rond oorkonde no 152 uit 1162 (287-290) achtereenvolgens als falsum beschouwd door Oppermann, doch gerehabiliteerd door P. A. Meilink, en thans ook door Koch, stoort me één punt. Op 290 r. 11, schijnt Koch het schrift van het bewaarde origineel als doorslaggevend argument te beschouwen ten voordele van de echtheid. Hij bedoelt kennelijk dat men aan de echtheid van het stuk uit 1162 niet kan twijfelen indien het stuk een schriftbeeld vertoont dat rond 1162 normaal is. Ik zou deze gedachtengang toch nog iets scherper willen stellen. De mogelijkheid van een contemporain falsum is nooit uitgesloten, en vooral als het om een destinataris-scriptie gaat is dit niet zo een moeilijke techniek; de enige kunstgreep betreft dan het zegel. Inderdaad moet er dan voor de bestemming - hier de abdij van Egmond - een motief tot vervalsing rond 1162 voorhanden geweest zijn, en dat zie ik niet zo dadelijk. Wellicht heeft Koch deze overwegingen ook voor zichzelf gemaakt. Het ware dan ook beter geweest deze te expliciteren. Vooral omdat de discussie rond de authenticiteit van het zegel (het knelpunt bij een destinataris-redactie, respectievelijk vervalsing), waarin Oppermann bezwaren zag, me nog niet overtuigd heeft.

In een addendum bij oorkonde no 279 (632) meent Koch dat de terminus ante quem, die hij op p. 460 op augustus 1206 bepaald had, nog wat verder diende verschoven te worden naar een recenter moment, vermits op 14 oktober 1206 Filips van Namen nog steeds handelt in naam van graaf Boudewijn IX (cf. stuk no 280, 464, r. 14). Ik geloof niet dat deze redenering opgaat. Het is zo dat zolang het bericht van de dood van Boudewijn IX in het westen nog niet is toegekomen, of niet als vaststaand werd beschouwd (respectievelijk midden 1205, en begin 1206), spreekt Filips graaf van Namen, die na het vertrek van de graaf in april 1202, samen met gravin Maria, Willem van Thy-le-Château en de kanselier voor een deel der plaatsvervangning instond (*custis*), steeds in naam van Boudewijn IX (*ex parte domini*). Dit is nog het geval in no 279, en daarom dateerde ik de terminus ante quem hier 'begin 1206' (W. Prevenier, *De oorkonden der graven van Vlaanderen 1191-aanvang 1206*, II (Brussel, 1964) 644). Eind mei of begin juni 1206 wordt Filips van Namen echter benoemd tot officieel regent (L. Delisle, *Catalogue des actes de Philippe Auguste* (Parijs, 1856) 230, no 1001), en sindsdien gebruikt hij de titel *baiulus*; dit is inderdaad het geval in het document van 14 oktober 1206 (Koch, no 280, 462, r. 6), maar niet in no 279, dat ik dus als ouder blijf beschouwen. Verdere argumenten voor mijn stelling in: B. Hendrickx, 'Het regentschap over Vlaanderen en Henegouwen na het vertrek van Boudewijn IX (VI) op kruisvaart (1202-1211)', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, XLVIII (1970) 390-393.

De verwijzing op p. 457, r. 10, naar het Algemeen Rijksarchief te Brussel, 'Rekenkamer van Brabant, no 1' is in zoverre foutief dat het hier niet het fonds 'Rekenkamer van Brabant' betreft, doch het fonds 'Rekenkamers', waarin inderdaad diverse gewesten zijn opgenomen (zie M. Van Haegendoren, *Het Algemeen Rijksarchief te Brussel* (Brussel, 1955) 103-116).

Voorlopig komen in de uitgave geen indices voor. Deze zullen geglobaliseerd worden aan het eind van het gehele werk. Hopelijk zal dat niet al te lang uitblijven, want inmiddels blijft de bruikbaarheid zeer gereduceerd.

Na de zeer gebrekkige, hoewel voor hun tijd vaak verdienstelijke, uitgaven der oorkonden van Holland en Zeeland, door F. van Mieris, A. Kluit, L. P. C. van den Bergh, en H. Obreen, beschikken we thans eindelijk over de definitieve kritische uitgaven. Koch

zij geprezen voor zijn eruditie en voor de moed om dit ondankbare werk op zulke hoogstaande wijze te hebben verwezenlijkt.

W. Prevenier

Otto Nübel, *Pompejus Occo 1483 bis 1537 Fuggerfaktor in Amsterdam* (Tübingen, 1972, 313 blz., DM 41).

In dit geschrift van een leerling van de enkele jaren geleden overleden prof. dr. Götz van Pölnitz heeft deze de bedoeling gehad Occo in het bijzonder als Fuggerfactor te Amsterdam te schetsen. Voor zulk een schets was ongetwijfeld wel plaats, omdat in de Nederlandse historische literatuur Occo vooral als katholiek en humanist was getekend. Ik denk hierbij in het bijzonder aan geschriften van J. F. M. Sterck en B. J. M. de Bont. De indeling van het boek is zo, dat voorafgaat een deel, dat wel met een titel maar niet met een hoofdstukaanduiding is aangegeven: 'Die Blüte Amsterdams als Handelsstadt zu Beginn des 16. Jahrhunderts'. Het komt mij voor dat dit niet zoveel nieuws biedt. Men mag het de schrijver niet euvel duiden dat hij Posthumus' posthume werk *De uitvoer van Amsterdam 1543-1545* niet blijkt te hebben gekend, daar dit pas in 1971 verschenen is. Toch mag enige kritiek niet ontbreken, zo wanneer op p. 7 geconstateerd wordt, dat de Amsterdamse kooplieden 'vor allem aber mit den wendischen Städten' handelden. Uit het wel geciteerde boek van Posthumus over de Oosterse handel te Amsterdam kon het toch duidelijk zijn, dat de betrekkingen met de Pruisische steden, bovenal Danzig, stellig belangrijker waren. Wanneer op p. 18 geschreven wordt: 'Bereits 1514 erklärten fast alle umliegenden Dörfer, dass die Haupteinnahmequelle der Bevölkerung das 'vaaren om huyre' sei, eine Erscheinung die noch vor wenigen Jahren völlig unbekannt gewesen war', dan stemt deze opvatting weliswaar met die van Posthumus (niet genoemd) overeen, maar ze is toch niet juist, daar de Enquete van 1494 het 'varen om huyre' wel degelijk, zij het wellicht wat minder frequent, vermeldt.

Het tweede onderdeel van het boek draagt de titel 'Pompejus Occo, Kaufherr, Faktor und Mäzen'. Er wordt daar uiteengezet dat Pompejus Occo uit een oostfries geslacht stamt en dat hij reeds vroeg in Augsburg te land is gekomen, waarschijnlijk geadopteerd door zijn oom de beroemde medicus Adolph Occo I. Adolph Occo had betrekkingen met de Fuggers en zo is ook de relatie tussen onze Pompejus en de Fuggers te verklaren. In Augsburg moet hij tenminste vijftien jaar hebben gewoond en daaruit is dan wellicht de sterk Duits getinte taal te verklaren, die Pompejus Occo in zijn brieven verraadt, als die brieven tenminste eigenhandig zijn; doch over die brieven, waarvan er een aantal als bijlagen zijn opgenomen, zo dadelijk nog wat meer. Op p. 30, n. 1 wijst de schrijver erop, dat Occo, blijkens zijn handtekeningen zich Pop(p)ius, Popias of Poppe noemt. Hij voegt daaraan toe, dat de naam Pompejus in de literatuur van de negentiende eeuw in zwang gekomen is. Dit lijkt op zichzelf niet zo waarschijnlijk: de verlatinisering tot Pompejus hoort veeleer thuis in het humanistische milieu, waarin Occo verkeerde. In de oudste stadsbeschrijving van Amsterdam, die van J. I. Pontanus, waarvan Nübel de Nederlandse vertaling van 1614 citeert op p. 102, wordt trouwens reeds van Pompeius gesproken, te begrijpen, omdat deze vertaling op het Latijnse origineel van 1611 teruggaat (vergelijk trouwens nog Popeus op p. 159 in een contemporain request van Jan van den Dijck). De belangrijkste inhoud van dit tweede deel van het boek van Nübel wordt uiteraard gevormd door de verhouding van Occo tot de Deense koning Christiaan II, zwager van Karel V. Die verhouding blijkt gecompliceerd door enerzijds de bewondering van de jonge